Dr. D.O. Wijnands [1])

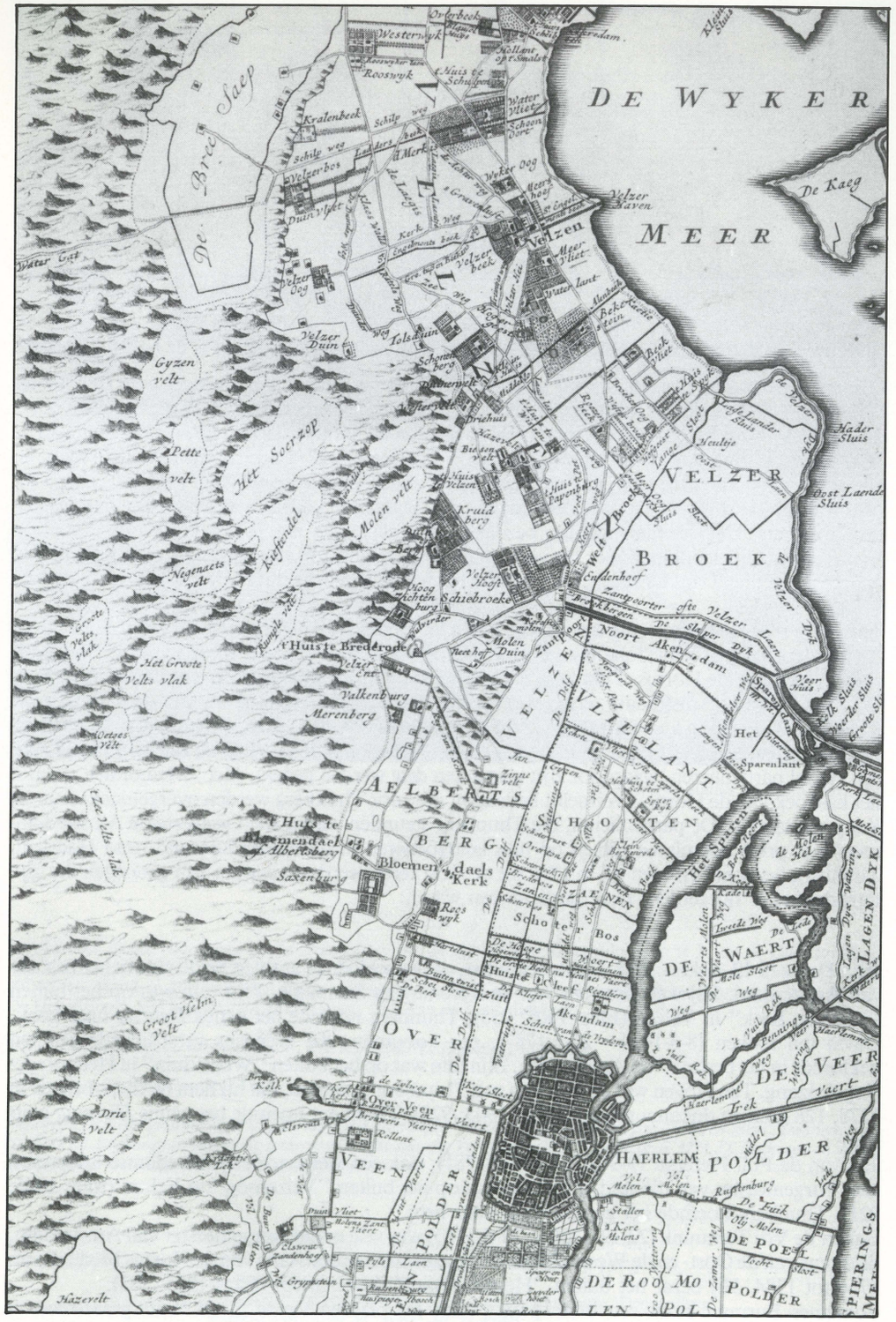
CLEMATIS FLORIDA EN C. P. THUNBERG

Thunberg heeft Japanse planten in Nederland in cultuur gebracht, maar is er bekend welke?

Clematis florida is in Europa bekend geworden door de verzamelingen, die de Zweed Carl Petter Thunberg (1743-1828) in Japan heeft gemaakt. Hij verbleef daar van 13 augustus 1775 tot 3 december 1776 op het eilandje Decima in de haven van Nagasaki. Decima was een factorij van de Verenigde Oostindische Compagnie (V.O.C.); Thunberg was er chirurgijn. Nederlanders en Chinezen waren de enige buitenlanders, die toen in Japan werden toegelaten. Zijn bewegingsvrijheid was meestentijds tot Decima beperkt; om aan planten te komen was Thunberg aangewezen op Japanners, die Decima mochten bezoeken. Enkele keren mocht hij in de omgeving van Nagasaki verzamelen, maar voor die vergunningen moest hij forse bedragen op tafel leggen. Een andere gelegenheid was de verplichte reis naar het hof te Iedo, die duurde van 4 maart tot 29 juni 1776.
Thunberg stuurde herbariumexemplaren, zaden en levende planten naar de Hortus Medicus van Amsterdam en ook aan Johannes Burman en diens zoon Nikolaas Laurens, opeenvolgende professoren aan die Hortus. Thunberg had Amsterdam in 1770 bezocht op weg naar Parijs. Eind 1771 kwam hij in Amsterdam terug, waar werd geregeld, dat hij in dienst van de V.O.C. naar Kaap de Goede Hoop kon vertrekken. Zijn reis zou hem ook naar Java, Japan en Ceylon voeren. Hij zou zaden, levende en ook gedroogde planten sturen naar de Hortus, de Burmannen en naar een viertal particulieren, waardoor zijn kosten ten dele werden gedekt. Het ''Memoriael'' - dat is het kasboek van de Hortus - vermeldt bedragen, die voor Thunberg werden overgemaakt naar de Kaap en Batavia. De particulieren, die Thunberg steunden waren allen welgestelde Amsterdammers met privé botanische tuinen op hun landgoederen in de binnenduinrand rond Haarlem. Thunberg bezocht hen toen hij in 1778 uit de Oost terugkeerde en zag tot zijn genoegen dat zijn introducties er floreerden. Deze particulieren waren:

Jean Deutz (9-12-1743 - 29-1-1784), een jurist, die verschillende ambten bekleedde in het bestuur van Amsterdam. Hij was directeur van de Kolonie van Suriname. Zijn tuin was op het buiten ''Roos-en-Beek'' in Velzen (Elias 1905: 955). Thunberg noemde het genus *Deutzia* naar hem.
David ten Hoven (8-3-1724 - 27-5-1787), een koopman, die eveneens verschillende ambten bekleedde in het bestuur van Amsterdam. Zijn tuin was op het buiten ''Woestduin'' in Heemstede-Vogelenzang. Ten Hoven was zo tevreden met Thunberg's planten, dat hij hem bij diens bezoek in 1778, 128 gouden dukaten schonk (Elias 1905: 925). Thunberg noemde het genus *Hovenia* naar hem.
Jan van de Poll Pietersz. (9-9-1726 - 16-8-1781), ook een welgestelde Amsterdamse koopman, eens burgemeester van die stad. Zijn tuin was op het buiten ''Velzeroog'' in Velzen (Elias 1905: 921). Thunberg noemde het genus *Pollia* naar hem.
Egbert de Vrij Temmink (22-12-1706 - 27-6-1785) was vele malen burgemeester van Amsterdam, directeur van de Oost- en de Westindische Compagnie en commissaris van de Hortus Medicus van 1766 tot 1784. Hij bezat het buiten ''Hout en Baan'' in Haarlem (Elias 1905: 785).
Johannes Burman bezat een buitenplaats waar hij planten teelde in de Watergraafsmeer te Amsterdam.

[1]) Botanische Tuinen van de Landbouwuniversiteit, Wageningen.

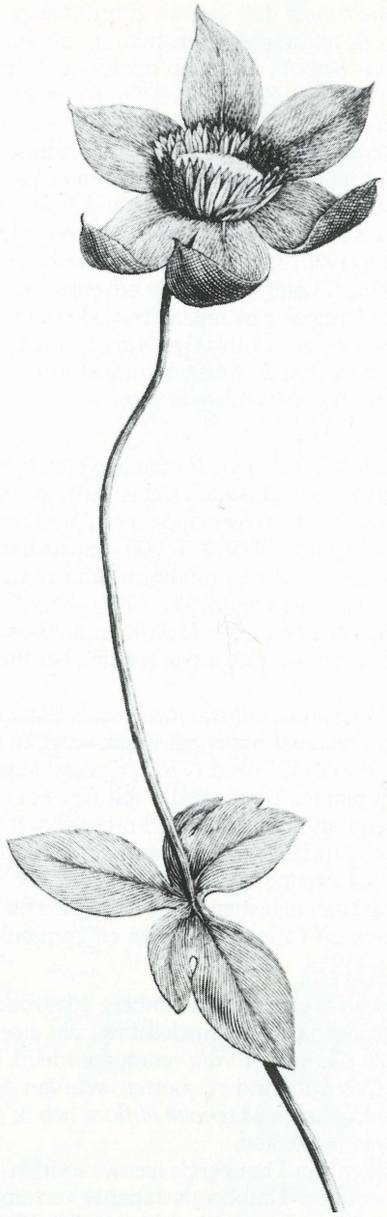
Privé botanische tuinen van welgestelde Amsterdammers in de binnenduinrand rond Haarlem (18e eeuw).

Het is niet bekend welke zaden en planten Thunberg naar Amsterdam stuurde; in zijn brieven vermeldde hij alleen het aantal kisten per zending (Van Hall 1830). In oktober 1775 ging de eerste zending herbariummateriaal en zaad naar Amsterdam, die vermoedelijk in april of mei 1776 is aangekomen. De tweede zending van 4 kisten met zaden en een met levende bomen en heesters werd aangekondigd in een brief van 27 januari 1777 uit Batavia. De schepen gingen er op 27 januari onder zeil en kwamen in september-oktober 1777 in Amsterdam aan. Er zijn geen vrachtbrieven bekend, waarin de inhoud van de kisten wordt opgesomd, daarom is niet bekend welke soorten Thunberg levend naar Europa heeft gestuurd. Bovendien is het niet duidelijk of en hoe Thunberg's planten in andere tuinen dan die van zijn financiers terecht zijn gekomen; dat waren geen handelskwekers. Als de aanwezigheid in cultuur van een Japanse soort kan worden aangetoond, voordat Philipp von Siebold in Japan actief werd (aangekomen in 1823, eerste zending planten in 1829, zie Tjon Sie Fat 1987), dan kan Thunberg als de mogelijke zender worden beschouwd. Vóór Thunberg waren er slechts enkele Japanse soorten in Nederland in cultuur (Wijnands 1983). Maar ook anderen dan Thunberg komen in aanmerking. Kwekers waren in die tijd sterk geïnteresseerd in planten uit die regio, zoals blijkt uit een anonieme lijst (van John Ellis misschien): ''List of plants and seeds, wanted from China and Japan. London 1789'' (Henry 1975 nr. 984). Eén van de kandidaten is John Graef(f)er, die *Aucuba japonica* introduceerde in 1783 volgens Aiton (1813: 257) en Bean (1970: 359). John Graefer was een kweker, die met Gordon de ''Mile End Nurseries'' in Essex bezat. Later werd hij de hovenier van de Koningin van Napels. In zijn levensgeschiedenis wordt geen bezoek aan Japan vermeld (Henry 1975: 380-382). Het is zeer wel mogelijk, dat Thunberg stek van de bontbladige *Aucuba* naar Amsterdam heeft gestuurd. J.E. Smith vermeldt in zijn reisverslag, dat de Amsterdamse Hortus in 1786 de plant had en dat de soort later, in 1793, ook in Engeland niet zeldzaam meer is.

De geschiedenis over de introductie van *Clematis florida* is evenmin duidelijk. De soort zou rond 1776 door John Fothergill in cultuur zijn genomen (Sims 1805, Aiton 1811: 343, Loudon 1844: 240-241). (Fothergill 1712-1780) was een welgestelde arts in Londen met een belangrijke privé botanische tuin in Upton, Essex (Henry 1975: 277-283). Japan heeft hij nooit bezocht, maar Fothergill voerde een uitgebreide botanische en tuinbouwkundige correspondentie, waarmee hij planten uit de hele wereld naar zijn tuin wist te krijgen. Als Fothergill's plant van *Clematis florida* van Thunberg afkomstig is, moet de plant onmiddellijk na aankomst van de eerste zending in Amsterdam zijn doorgestuurd naar Upton. Die eerste zending bevatte alleen herbariummateriaal en zaad, geen levende planten.
Als Fothergill's plant een gevuldbloemige cultivar was, zoals Sims (1805) meent, dan lijkt het waarschijnlijk, dat de plant van vegetatief materiaal is gekweekt en dat zat eerst in Thunberg's tweede zending van 1777, maar ook dat is ''rond 1776''. Contacten tussen Fothergill en de groep Amsterdammers die Thunberg's planten ontving, zijn mij niet bekend. Het kan echter zijn dat Thunberg ook planten naar anderen stuurde, waarmee Fothergill wél correspondeerde. Dit alles is denkbaar, maar er bestaan geen aanwijzingen voor, laat staan bewijzen. Mij lijkt het onwaarschijnlijk. *Clematis florida* is van origine een Chinese soort, die in Japan alleen in cultuur voorkomt. Ik ben daarom geneigd aan te nemen, dat Fothergill's plant uit China kwam: al vóór 1776 had hij verschillende planten uit China ontvangen en geen enkele uit Japan.

De twee besproken planten zijn misschien door Thunberg geïntroduceerd, een bewijs is niet te leveren. Ik zet daarom een vraagteken bij de mededeling, die algemeen wordt aanvaard, dat Thunberg voor de introductie van *Clematis florida* verantwoordelijk is (Spingarn 1935, Brandenburg & Van de Vooren 1986). Ook voor andere soorten waarvan de introductie aan Thunberg wordt toegeschreven zoals *Rosa rugosa* en *Magnolia liliflora* heb ik geen sluitend bewijs kunnen vinden, dat Thunberg hierbij was betrokken.
Murray is de auteur van veel namen van Thunberg's nieuwe soorten. De eerste geldige publikatie van nieuwe soorten die is gebaseerd op Thunberg's Japanse verzamelingen, is van de hand van Maarten Houttuyn in zijn Natuurlijke Historie, deel II, 7 (1777) (Wijnands 1987), maar dit heeft geen effect op de geldige naam voor *Clematis florida*. Houttuyn behandelde het genus *Clematis* in deel II, 9: 200-209 (1778). Zijn *Anemone japonica* is dezelfde soort als *Clematis florida*; hij publiceerde een afbeelding van de plant waarvoor het oorspronkelijke exemplaar zich nog in zijn herbarium bevindt dat nu in Geneve wordt bewaard. Het is een enkelbloemige vorm, die toch wat te veel staminodia bevat om voor de wilde vorm door te kunnen gaan. Onder *Clematis vitalba*

besprak Houttuyn kort een andere *Clematis* uit Japan. Zijn afbeelding 60 (figuur 2) stelt *Clematis maximowicziana* voor en deze komt goed overeen met Thunberg 13026 (herbarium Uppsala), het type van *Clematis paniculata* THUNB., Trans. Linn. Soc. 2: 337 (1794), niet J.F. Gmelin, Syst. nat. II, 1: 873 (1791).

Clematis florida THUNBERG EX MURRAY

Ook Linnaeus junior heeft veel nieuwe soorten gepubliceerd op basis van Thunberg's collecties in zijn Supplementum Plantarum van 1782, maar hieronder is geen *Clematis*.
Op het moment wordt de naam *Clematis florida* toegeschreven aan Thunberg in zijn Flora Japonica, pag. 240, gepubliceerd in augustus 1784. Thunberg heeft zijn manuscript echter ter beschikking gesteld aan Johan Andreas Murray om het te gebruiken bij het schrijven van de 14e editie van Linnaeus' Systema Vegetabilium. Dit boek is verschenen in mei of juni 1784, dus vóór Thunberg's Flora Japonica (Stafleu & Cowan 1986, nr. 14346). Murray geeft dezelfde naam en beschrijving als Thunberg, naar wie hij verwijst als "Thunb. jap. mspt. M." (Thunberg Japans manuscript Murray). De juiste citering is dus:

Clematis florida THUNBERG EX MURRAY, Syst. veg. ed. 14: 512 (1784 mei-juni); Thunberg, Flora Japonica: 240-241 (1784 augustus).
Type: Thunberg 13017 UPS.
Synoniem: *Anemone japonica* HOUTTUYN, Nat. hist. II, 9: 191 plaat 60, fig. 1 (1778); Christmann, Vollst. Pflanzensyst. 7: 180 plaat 55, fig. 1 (1781), niet *Clematis japonica* THUNB. EX MURRAY, Syst. veg. ed. 14: 240 (1784).
Type: Thunberg s.n. in herbarium Houttuyn, Geneve.

LITERATUUR:

AITON, W.T., 1811. Hortus Kewensis, ed. 2, vol. 3.
AITON, W.T., 1813. Hortus Kewensis, ed. 2, vol. 5.
BEAN, W.J., 1970. Trees and shrubs, ed. 8, vol. 1. London.
BRANDENBURG, W. & J.G. VAN DE VOOREN, 1986. Geschiedenis van de grootbloemige Clematis. Dendroflora 22: 29-32.
ELIAS, J.E., 1905. De vroedschap van Amsterdam. Haarlem. Herdruk 1963, Amsterdam.
HALL, H.C. VAN, 1830. Epistolae ineditae Caroli Linnaei. Groningen.
HENRY, B., 1975. British botanical and horticultural literature before 1800. London, New York, Toronto.
LOUDON, J.C., 1844. Arboretum et fruticetum britannicum.
SIMS, J., 1805. Clematis florida in: Curtis' Botanical Magazine t. 834.
SMITH, J.E., 1793. A sketch of a tour on the continent in the years 1786 and 1787. London.
SPINGARN, J.E., 1935. The large-flowered Clematis hybrids, a tentative checklist. Nat. Hort. Mag. (1935): 64-94.
STAFLEU, F.A. & R.S. COWAN, 1986. Taxonomic literature 6. Utrecht, Den Haag.
TJON SIE FAT, L.A., 1987. Flora Japonica, Fauna Japonica. Philipp von Siebold, een man van formaat. Leiden.
WIJNANDS, D.O., 1983. Plantintrodukties uit Japan in de zeventiende eeuw. Bulletin Bot. Tuinen Wageningen nr. 11: 7-10.
WIJNANDS, D.O., 1987. The herbarium of M. Houttuyn and its relations to C.P. Thunberg and N.L. Burman. Abstracts, XIV International Botanical Congress Berlin: 444.

VERANTWOORDING:

Enige gegevens over Thunberg's verblijf in Japan zijn ontleend aan een manuscript over de herbaria van Maarten Houttuyn, dat nog in voorbereiding is met Dr. J. Heniger te Vianen.

SUMMARY

Thunberg sent seeds and living plants from Japan to Amsterdam and must have been responsable for the introduction of several species. However, it is not known exactly which species were involved. For Clematis florida, introduction from China is more plausible than from Japan. Murray was the publishing author of this name, as was the case with many of Thunberg's species.